

ANNE HEGE GRUNG

Begrepet *dialog* i Emmaus

– Noen refleksjoner om bruken av begrepet på grunnlag av erfaringer i et flerreligiøst landskap

Emmaus er et senter for dialog og meditasjon på Grünerløkka i Oslo. Vi er en formålsvirksomhet i Areopagos og arbeider med å skape fellesskap både for stillhet og samtale. Emmaus har i de snart tolv årene det har eksistert arbeidet særlig med kristen dypmeditasjonspraksis, kristen-buddhistisk og kristen-muslimsk dialog samt med multilaterale dialogfora.

I Emmaus har vi i flere år arbeidet med vårt bruk av begrepet *dialog*. Det er to hovedgrunner til dette.

For det første er *dialog* blitt et svært mye brukt begrep i mange sammenhenger, det står rett og slett i fare for å bli utvannet eller miste sin mening helt. Det som verre er, er at begrepet dialog av mange grupper nå oppfattes som en del av et maktspråk, som når det brukes dekker over en egentlig intensjon som er noe helt annet. Dette er et resultat av både politiske myndigheters og religiøse trossamfunn og organisasjoners misbruk av begrepet. Innvandrere i Norge f.eks som blir invitert til *dialog* hører ofte noe annet enn en invitasjon til en åpen samtale, de hører en mer eller mindre frivillig invitasjon inn i en prosess der alle premisser er lagt på forhånd. Mennesker fra andre tros- og livssynssamfunn som blir invitert til dialog av kirken eller kristne organisasjoner lurer ofte på hvilke nye omvendelsesmetoder de nå skal utsettes for. Begrepet dialog må derfor i økende grad kvalifiseres eller innholdsbestemmes før det kan brukes.

For det andre er vårt arbeid med begrepet dialog et kontinuerlig arbeid med våre erfaringer i de tverreligiøse møter vi er en del av gjennom arbeidet vårt. Det blir dermed et teologisk arbeid utfra vår praksis som strekker seg ut over arbeidet med å kvalifisere begrepet. Det blir et arbeid i forhold til dialogens betydning, dialogens plass i vår trospraksis, og i forhold til de utfordringene arbeidet med dialog stiller oss ovenfor.

Vi har beskrevet hva vi mener med begrepet dialog på følgende måte:

Dialog er et møte ansikt til ansikt mellom likeverdige parter uten skjulte hensikter. Jeg går inn i en dialog, ikke for å forandre den andre, men for å ta del i den gjensidige forandring som kan skje gjennom et møte.

Denne forklaringen – som vil være kjent for alle som har noe kjennskap til Emmaus' arbeid – strekker seg ut over en kvalifisering av begrepet og sier også noe om dialogens begrunnelse, nemlig at den er et mål i seg selv utfra sin transformerende karakter. Både dialogfilosofene Buber og Levinas kan kjennes igjen i forklaringen. Den bærer preg av et lett poetisk språk og karakteriserer en ideell dialog – og kan derfor virke litt opphøyet, kanskje utopisk. Erfaringen er likevel at den sier noe svært viktig om dialog og at den klarer å kommunisere det. Ingenting i forklaringen sier noe om at den bare gjelder i møter mellom mennesker på tvers av religionsgrensene, den kan like gjerne gjelde i et enkelt tros- eller livssynssamfunn, i en organisasjon eller i en familie for den saks skyld. Denne forklaringen kan imidlertid heller ikke bli stående alene særlig lenge, fordi den reiser en rekke nye spørsmål og inviterer til kritiske kommentarer. Jeg skal nevne de viktigste momentene her:

Uttrykket å møte *ansikt til ansikt* er inspirert av Levinas og spiller på hans etiske krav om at den Andres ansikt stiller meg til ansvar – et totalt og absolutt ansvar. Ansiktet er en viktig del av vår identitet, og er en sårbar og uttrykksfull del av oss som mennesker. Dessuten får det en betydning som framhever det fysiske møtet mellom mennesker både i den forstand at det er kropp og ansikter som møtes på samme sted – og ikke via telefon, avisomtale eller internett – og at dialog er mer enn ord, det har en fysisk handlingsdimensjon vi kan kalle *diapraksis*.

Likeverdige parter er en kvalifisering av detakerne i dialogen. Det har en praktisk konsekvens for en dialog – nemlig at den blir tilrettelagt på en måte som gir en mulighet for alle som deltar til å «ei» dialogen like mye. I en dialoggruppe vil det si at stedet man er på, hvem som deltar, hvilke tema som blir tatt opp er noe som må bestemmes i fellesskap på en måte som tilstreber likeverdighet. Videre impliserer det også hvilke holdninger deltakere i en dialog bør ha eller tilstrebe å ha: En grunnleggende respekt for de andre som er med, samt en respekt for seg selv som likeverdig. Likeverdighet på et ytre sosialt plan i et samfunn er jo som regel langt fra virkeligheten. Dette er forhold som absolutt vil slå ut også i et mer eller mindre lukket dialogforum,

og det er viktig å være svært oppmerksom på dette og arbeide for å motvirke det. Deltakerne tar med seg sine erfaringer av likeverd eller sine manglende erfaringer av det samme også inn i en dialogssammenheng. Religiøs og etnisk tilhørighet, kjønn, sosial status – alt dette er med på å prege oss og avgjør hvordan vi selv eller andre plasserer oss på ulike rangstiger i et hierarkisk system. Det fører til at noens tilstedeværelse og erfaringer blir tillagt større vekt enn andres, ja, det kan faktisk avgjøre om man overhodet blir sett og lyttet til på egne premisser. I en ideell dialogprosess er en del av målet å lytte fram alles erfaringer, og la alle artikulere sine egne erfaringer. På denne måten kan man si at dialog som en handling er transformerende i forhold til å myndiggjøre og slippe til menneskers erfaringer i hele sitt mangfold. Dette kan også bli en del av dialogprosessens forvandlende karakter i forhold til både politiske, sosiale og religiøse store og små sammenhenger: Dialogen er i sitt vesen anti-hierarkisk, anti-autoritær – og anti-patriarkalsk. Dette gjør naturligvis at den må komme til å utfordre etablerte strukturer på en grunnleggende måte. For hva skjer med kirken hvis muslimer blir anerkjent av kristne for sitt fromhetsliv? Hva skjer med min egen meditasjon hvis jeg lytter åpent til en buddhists meditasjonserfaringer? Eller – hva skjer dersom den udefinerbare følelsen av å være annerledes og annenrangs blant kvinnelige prester i kirken forsvinner? En hel del, forhåpentligvis. Denne karakteren av forvandlende kraft som et dialogisk fellesskap utgjør på grunn av sin etterstreben etter faktisk likeverd er, slik jeg ser, dypt beslektet med Jesu forkynnelse og dens kraft til å snu opp-ned på maktrelasjoner, utfordre religiøse hierarkier og likestille kvinner og menn. Guds rike-forkynnelsen til Jesus handler jo nettopp om en ny og gudegitt måte å ordne verden på som skal begynne som «et sennepsfrø» (Mark 4, 30–32). Vårt kall som kristne til å arbeide for Guds rike innebærer også et kall til å arbeide med transformerende dialog som kan skape nye fellesskap, utfordre etablerte maktstrukturer og krysse grenser. Dette innebærer *ikke* å drive et skjult arbeid for andres omvendelse til kristendommen i en dialogprosess – en dialog er *uten skjulte hensikter*. Det vil være mange ulike tolkninger blant kristne om hva det betyr å arbeide for Guds rike, og hva som menes med Guds rike. Få vil driste seg til å bestemme det til å handle om absolutte, synlige størrelser eller institusjoner. Teologen Paul Knitter tar opp sammenhengen mellom arbeid med tverreligiøs dialog og arbeid for Guds rike blant annet i boka *Jesus and the Other Names*¹, der han framhever at det å arbeide for Guds rike er et kall som handler om å handle utfra en del sentrale verdier og søke samhandling med andre som deler disse verdiene. Verdiene han trekker fram er alt som

fører til et godt liv for mennesker, blant annet kjærlighet, respekt og rettferdighet. For kristne er det personen Jesus Kristus som er forbilde og forløser for oss på veien til dette målet. Vi må anerkjenne at andre religioner har andre inspirasjonskilder og likevel kan dele hellig kunnskap med oss – i følge Knitter er det en form for avgudsdyrkelse av vår egen religion og manglende Gudstro dersom vi mener at kristendommen i verden besitter all kunnskap om all sannhet *alene*. En holdning som gjenspeiler at kristendommen har en slik stilling vil i følge Knitter hindre all sann dialog fordi den vil være arrogant og føre til at man ikke kan lytte til andres erfaringer og sannheter på alvor – og dermed faktisk hindre arbeidet for Guds rike. Dette argumenterer Knitter langt grundigere for i sin bok enn det jeg har gitt plass til her.

Min egen erfaring er at kristne generelt – på verdensbasis og i Norge – har et dårlig rykte i forhold til nettopp å komme med en skjult agenda, og drive «snikmisjon». Vi har også delvis et dårlig rykte i forhold til hvordan vi opptrer i dialogsammenhenger – vi ønsker for ofte å legge premisser alene, reflekterer for lite over vår egen maktposisjon som en majoritet og vi er arrogante på vegne av kristendommen som den eneste sanne religion selv om vi kanskje har en vennlig fasade. Når jeg forteller dette jeg her skriver til medkristne, blir jeg ofte ikke trodd. Men disse ryktene – og faktiske erfaringer med denne opptreden av kristne – er bekreftet for meg av flere av mine dialogpartnere fra andre tros- og livssynsamfunn som i mange år har vært involvert i dialogarbeid med kristne. Det finnes selvfølgelig også kristne som deltar i tverreligiøs dialog som har et genuint ønske om å *både* lytte til andres erfaringer og dele av sine egne, og som derfor gir uttrykk for en oppriktig respekt for andre parter i dialogen. Men slik jeg ser det, trenger derfor de kristne trossamfunn også å bli transformert eller omvendt gjennom tverreligiøs dialog – til å arbeide fram holdninger til andre mennesker som er mer Kristus-lik.

Dialog, vitnesbyrd og misjon

Men hva med det kristne vitnesbyrd i dialogen? Hva med begrepet misjon i forhold til dialogarbeid? Hva med omvendelse?

Jeg vender tilbake til begrepsforklaringen vi bruker i Emmaus, og tar fatt i begrepene *møte* og *gjensidig forandring*. Ordet *møte* slik vi bruker det er inspirert av Marin Bubers dialogfilosofi der han snakker om et møte, en *virkelig dialog* som et møte mellom et *jeg* og et *du*, ikke mellom et *jeg* og et *det*².

I dette ligger en understrekning av at et virkelig møte som kan bevege, som kan forandre – skjer mellom to subjekter. For Buber er språket avgjørende når det gjelder å kvalitetsbestemme et møte, der språket både er en måte å forholde seg på og en måte å kommunisere på. Språket blir en *handling*, og det må derfor underlegges en etisk refleksjon, språket er verdiladet og tilhører menneskers væremåte. Dette gjelder både verbalt og ikke-verbalt språk³. Buber, med sitt grunnleggende religiøse menneskesyn, beskriver det hellige som *det som er i mellom*, det som oppstår i en *ekte dialog* der *et jeg* og *et du* møtes. Et slikt møte er preget av nærvær og bekreftelse og fører til handling⁴. For Buber er også relasjonen mellom Gud og menneske et Jeg-Du forhold. Mennesker tiltaler Gud på ulike måter som et Du og blir selv talt til av dette Du. Kjærligheten er for Buber den bærende kraften i ethvert Jeg-Du forhold – det gjelder både selvkjærlighet og kjærlighet til den andre. Dette innebærer også viljen til å la seg berøre, mot til å berøre andre – og til å akseptere forskjellene som må få komme til uttrykk i en ekte dialog. Jeg-Du forholdet for Buber er mer preget av *forskjellene enn likhetene* mellom mennesker⁵.

I en dialog er det altså en forutsetning, i følge Buber, at forskjellene får komme fram. Dette innebærer at det i en tverreligiøs dialogsituasjon er naturlig og riktig at deltakerne deler sin tro, sine egne trosopplevelser og religiøse refleksjoner. Dette kan skje både med og uten ord – det kan handle om å samtale om egne hellige tekster, egne erfaringer, å være gjester i hverandres hellige rom, å dele en form for praksis eller å være tilstede i den andres religiøse praksis som deltaker eller betrakter. Det er lett å se at det er rikelig rom for å dele også sitt eget vitnesbyrd som kristen utfra denne rammen for dialog. Det er faktisk ikke bare rom for det – det er nødvendig. Men det er ikke likegyldig hvordan det skjer. Språket – både det verbale og det ikke-verbale – må kunne korrespondere med dialogen på den måten at det uttrykker kjærlighet, respekt og bekreftelse, slik at det blir etablert et Jeg-Du forhold som inkluderer hele mennesket og ingen blir gjort til objekter. Å bli gjort til et objekt i andres øyne (vi mennesker *kan* jo pr. definisjon i oss selv ikke være objekter – vi er skapt som subjekter) handler om å bli plassert, definert, kontrollert eller bli utsatt for projeksjoner, bli dehumanisert eller demonisert. Det betyr at man ikke selv kan tre fram med sitt mangfold av erfaringer, sin tro, sin personlighet men skapes for å passe inn i den andres bilde av en. Språk som handling, språket som skaper er et viktig redskap i en tverreligiøs dialog for at den skal kunne finne sted som et virkelig møte der forandring kan skje. Aggressivt, kontrollerende språk, dose-

rende vitnesbyrd, arrogante talemåter, mangel på vilje til å tolke det som blir sagt i beste mening – dette skaper langt mindre enn viljen til å lytte, det å formulere seg på en måte som er reelt åpnende, og gjerne avslørende for en selv, humor som er inkluderende – for disse måtene å bruke språket på kan skape rom for den dialogen som kan forandre. Når kristne for mange fra andre tros- og livssynssamfunn har et dårlig rykte som dialogpartnere er det *ikke* fordi vi har en tro som vi ønsker å dele. Det er på grunn av måten vi ofte gjør det på. Dette kan tyde på at vi har et avgjørende arbeid å gjøre med vår egen bruk av språket. Er vi så vant til å bruke det som maktmiddel, som besvergelse av vår tro, at vi oppfører oss arrogant og kanskje uklart uten at vi nødvendigvis er oss det bevisst? Tror vi at vi skal gå ut i en slags religionskrig med språket vårt som sverd? Eller tror vi andre ikke merker det om vi ikke er interessert i å lytte til dem og deres sammenheng på deres egne premisser, bare vi er høflige nok?

Dersom dialogen skal være en *transformerende dialog*, må det skapes et rom å handle sammen i. Språket er sentralt i forhold til å skape dette rommet. Men hva betyr det at dialogen kan føre til gjensidig forandring? Snakker vi om omvendelse, og i så fall: omvendelse til hva? I en dialog mellom ulike religioner der tro deles er det alltid en reell mulighet for at noen velger å konvertere til en annen religion. Dette skjer imidlertid sjelden i etablerte dialogsammenhenger fordi de som deltar der ofte er svært etablerte i sin egen tro. Men det finnes andre former for omvendelse. Knitter snakker om en *omvendelse til verdier*, og da særskilt om verdiene som knyttes til framveksten av Guds rike. Forandringene som kan skje i en dialogprosess kan være mindre eller større. Ofte vil erfaringene fra en dialog bli en del av ens egen troshistorie til oppmuntring og håp, fordi man har erfart religiøst fellesskap på tvers av grenser. *En omvendelse fra ensomhet til fellesskap*. Dialog kan være med på å erstatte fordommer med kunnskap, og fiendebilder med levende, mangfoldige mennesker som representerer «fienden». *En omvendelse fra frykt til håp*.

Knitter mener at religionenes bidrag når det gjelder mellommenneskelige verdier ofte er nokså likeverdige. Vi finner visdom, tro, kjærlighet, og konstruktive levereregler i ulike religioner. Men en verdi trekker han fram som et bidrag det er helt avgjørende at kristne tar med seg inn i en dialog for at det skal kunne kalles et kristent bidrag: *Håp*⁶. Det håpet kristne lever med der det gode seirer over det onde, håpet om at hele menneskeheten en dag skal bli frigjort, håpet som for kristne er grunnlagt i historien om Jesu liv, og hans lidelse, død og oppstandelse – dette håpet er for Knitter det avgjørende

kristne bidrag i en tverreligiøs dialog. Dialog i seg selv er ofte håpsskapende fordi det skaper fellesskap og handling. Dette håpet kan være med på å vaksinere oss og andre mot det mismotet den daglige dosen virkelighetspresentasjon gjennom media fører til. Virkeligheten er ikke bare krig, terror, urettferdighet og religionskonflikter. Virkeligheten er også *dialog* – menneskelige livsbejaende fellesskap på tvers av grenser og på uendelig mange måter – som vi kan være med på å skape.

Begrepet *misjon* på norsk er ikke så inkluderende i bruk som det engelske begrepet *mission*. Det engelske *mission* kan oversettes med oppgave, handling. Dersom vi i stedet for *misjon* snakker om kirkens oppgave eller kall, er det enkelt å se at det å være i dialog er inkludert i kirkens kall, for å skape fellesskap og håp – og for å få inspirasjon fra andre troende. *Misjon* i betydningen å arbeide for at mennesker skal døpes inn i den kristne kirke står ikke nødvendigvis i motsetning til å arbeide med dialog. Kirken i betydningen det verdensvide kristne fellesskap av alle konfesjoner, kan jo ikke gjøre annet enn å ønske alle mennesker velkommen inn i fellesskapet. Det er umulig å tenke seg en kirke som ikke inviterer mennesker åpent inn! Dette er jo egentlig hva vi kan kalle tradisjonell *misjon*. Men motsetningen mellom tradisjonell *misjon* og dialog kan f.eks oppstå når det blir et spørsmål om prioritering av ressurser og krefter – og på dette området mener jeg kirken stort sett prioriterer arbeidet med dialog altfor lavt. Vi trenger å reflektere over det faktum at mange mennesker føler at de har funnet sitt religiøse hjem – et annet sted enn i kirken og kristendommen. Noen kristne vil føle sorg over det, andre vil oppleve det som en berikelse av et religiøst mangfold. Min påstand er at en kirke som øver seg i og satser på dialog vil bære fram et mer troverdig Kristus-vitnesbyrd enn en kirke som for mange bare oppfattes slik at de er interessert i å øke sitt eget medlemsantall. Det avgjørende for kristne er å bære med seg et menneskesyn som er Kristus-lik: Å møte mennesker med kjærlighet og interesse, å ikke kategorisere eller fordømme mennesker av en annen tro, men opprette et Jeg-Du forhold der den andre også får slippe til med sitt mangfold på egne premisser. Tvang og manipulering har ikke noen plass hverken i dialog eller i *misjon*. For kristne er den kristne frihet avgjørende i forhold til å kunne være i fellesskap på tvers av grenser. Det gjelder å ikke gjøre sin egen gudsdyrkelse til en avgudsdyrkelse der ens egen sikkerhet og frykt for de andre eller ens selvtilstrekkelighet stenger for arbeidet med å fremme Guds rike. Kristne lever av det håpet vi har i Kristus, ikke av troen på at vi har den hele, fulle og uavsluttede sannhet. *Misjon* i betydningen forsøk på å overbevise mennesker av en

annen tro til å la seg døpe, har kirken holdt på med i århundrer. Det gudsbildet som mange ganger har blitt presentert og den makt som har blitt utøvd og misbrukt i misjonens kjøvann eller i selve misjonsarbeidet, har antakelig gjort begrepet misjon nesten ubrukelig for generasjoner framover, i alle fall i vår egen kulturelle setting. La oss unngå at det samme skjer med begrepet dialog: la det ikke i vår bruk ledsages av maktbegjær og manipulering. Dialog er ikke et middel til å oppnå noe som helst i utgangspunktet, men er et mål i seg selv fordi det handler om å skape menneskelige fellesskap. En transformerende dialog gir erfaringer som må få utfordre *alle* som deltar i den – også oss som tilhører den kristne tro.

Anne Hege Grung, f. 1965. Cand. Theol. Prest og leder av Emmaus, senter for dialog og spiritualitet. Emmaus er en formålsvirksomhet i Areopagos. Publikasjoner i utvalg: *Dialog med og uten slør*, Pax. 2000. (Forfatter sammen med Lena Larsen innen Areopagos.) Artikler: «Kirken i møte med den åndelige lengsel – et perspektiv fra Emmaus», i Ung Teologi 02/03, «Kvindeperspektiv på kristen-muslimsk dialog», i antologien *Islam, kristendom og det moderne*, Rasmussen, Lissi og Larsen, Lena (red), København 2004 og «Mystikk, meditasjon og tverr-religiøs dialog», Religion og Livssyn nr. 2/04. E-post: hegrung@online.no

NOTER

- 1 Knitter, Paul: *Jesus and the Other Names, Christian mission and Global Responsibility*, New York 2002
- 2 Runquist, Christina: *Dynamisk Dialog, en analytisk og konstruktiv studie av den religiøse kommunikasjonens problem på*

- grundval av Martin Bubers dialogfilosofi*, Skellefteå 1998 s. 180–181
- 3 Runquist 1998, s. 75–78
- 4 Ibid. s. 198
- 5 Ibid. s. 199
- 6 Knitter, 2002 s. 98

LITTERATURLISTE

- Knitter, Paul F: *Jesus and the other names, Christian Mission and Global Responsibility*, New York 1996
- Levinas, Emmanuel: *Den Annens humanisme*, oversatt og med innledning, noter og et essay av Asbjørn Aarnes, Aschehoug 1996

- Rundquist, Christina: *Dynamisk Dialog – en analytisk og konstruktiv studie av den religiøse kommunikasjonens problem på grundval av Martin Bubers dialogfilosofi*, Skellefteå 1998